

TAVASZI OLVASÓNAPLÓ

GÖMÖRI GYÖRGY

MAGYARÁZAT

Hirtelen jött az idén a tavasz — szinte berobbant Cambridge-be. Esős hetek, fagyos hónapok után egyszerre minden tele lett virággal, s ahogy rozsdásodni kezdett a fehér orgona, már illatozott is az aranyeső, a tulipánok színes egyenruháit szinte megállás nélkül váltották a valószínűtlenül terebélyes rózsák, a gesztenyefáknak bődítő illatú hársak feleltek. De a tavasz nyitányát egy darabig ablaküveg mögül kellett nézmem — csúnyán megfáztam, köhögtem, szobafogságra ítélt az orvos. Mire újra utcára mehettem, megszorodtak a jegyzetek.

A jegyzetektől kerekedett aztán ez a tavaszi (vagyis nem túl rendszeres, témáról témára csapongó) olvasónapló. Recenzió-vázlatok és elmefuttatások, gondolatok és impressziók lazán kapcsolódó együttese. Írhatam volna közvetlenebb dolgokról is, például a cambridge-i tavaszrói, de mint mondom, kicsit kimaradtam belőle, s amúgy sem figyeltem rá eléggé. A könyvekre figyeltem. S arra is, ami a könyvekből kimaradt.

NAPONTA UGYANAZ

Az angol nyelv különbséget tesz az irodalom két fajtája, a *fiction* és a *non-fiction*, azaz a szépirodalom és az értekező, tudományos vagy ismeretterjesztő igényű próza között. A magyarban is beszélünk fikcióról, de más értelemben: ami fiktív, az nemcsak a tények, hanem az igazság ellentéte. Meglehet, az angol *fiction* sem ment egy árnyalatnyi lenézéstől, az angol gondolkodásmód alapvetően empirikus voltából következik az irodalom, a „mese”, a képzelet szüleményeinek enyhe lenézése. Viszont a modern széppróza egyik jellegzetessége éppen az, hogy a tények át- meg átjárják a szépirodalmat, hogy a próza (bizonyos meddő, lombikban született és ellobbanó kísérletek kivételével) nem tud megenni a társadalmi és pszichológiai tények táptalaja nélkül. Nem tartom véletlennek, hogy az elmúlt tíz-tizenöt év kiugró magyar könyvsikerei (*Rozsdatemető*, *Hideg napok*, újabban Konrád *A látogatója*), ha stilizált formában is, de széles tényanyagra, szociológiailag is helytálló írói megfigyelésekre támaszkodnak. Az ilyen *fiction* nem a fiktívet mondja, ha-

nem a valódit. És úgy mondja, hogy nemcsak ráismerünk („van ilyen az életben”), hanem fel is ismerjük („ez fontosat mond, *rólunk* mondja”) igazságát.

Ne a tények nyers, vagy félig főtt irodalma nem magasabb rendű szépirodalom. A kérdés az, mennyire egyénien adom elő, s csoportosítom a tényeket, az élményeket (stílus!) és ugyanakkor mennyire tudom őket objektív, általános érvényűvé tenni az ábrázolás síkján. Itt van például a magyarországi fiatal prózairók antológiája, a *Naponta* más. Tizenhét novella, vannak köztük rokonszenvesek és kevésbé rokonszenvesek, jobbak és rosszabbak. Egy dologban azonban hasonlítanak: túl sok bennük a megemésztetlen élményanyag. Másképp fogalmazva: túl kevés az igazi élmény, sok a mellékes tény. Egy kislány unalomból lefekszik egy fiúval. Két fiú ötletesen szemtelenkedik egy lánnyal a vonaton. Egy negyven év körüli férfi unja a feleségét, elmegy a nagy magyar éjszakába, hogy megcsalja, de kalandvágyánál erősebb gyűlölködése; miután megzavarja egy fiatal pár szerelmi együttlétét, visszatér a családi ágyba. Lényeges dolgok nem történnek. Ilyen az élet. Legalábbis a ma húszévesek (és ne általánosítsunk: akik véletlenül bekerültek ebbe az antológiába) így látják. Idézem az egyiket (lány): „Az ember mindenfélét kigondol, aztán nem történik semmi. Ha nem gondol ki semmit, akkor a legjobb. Nem történik semmi. Aztán elfogadom, hogy ez így van.” Nem tudom, hogy el kell-e fogadni. Az én nemzedékem nem fogadta el, történt is velünk egy s más. Persze, mondhatnák rezignáltan a húszévesek, nektek a történelem is „segített”. Amiben van igazság, de... 1969-ben Magyarországon *ennyire* eseménytelen lenne az élet? A fiatalok *ennyire* légüres térben lötyögnének? Alapvető kérdésekkel foglalkozni vajon nem lehet, vagy már (még) nem érdemes?

Azt is jellemzőnek tartom, hogy a *Naponta* más két legjobb, legmarkánsabb írása, Ungváry Rudolf elbeszélése ötvenhatos konfrontáció, izgatottságában meggyőző kamaradráma, míg Nádas Péteré egy botcsinálta funkcionárius-diplomata kacagtatóan szellemes paródiája. De Ungváry 1936-ban született, lassan érő, a derákhadnál jóval idősebb író, Nádas mögött pedig már több könyv áll, nem egészen érthető, miért került be az antológiába a kezdőbbek közé. Akik többségükben rokonszenvesek, de valami — talán egyfajta nagyotakarás és a drámai általánosítás igénye —, úgy látszik, hiányzik belőlük.

UPDIKE-REGÉNY

John Updike új könyve, a *Párok (Couples)*. Nem kis szenzáció, tengeren innen, tengeren túl. Most megjelent Penguin-zsebkönyvben, magas példányszámban. Updike tehetséges író, nem véletlenül emlegetik *Bellevue* és *Malamud*, valamint *Salinger* mellett, bár e három szerző közül alighanem *Salinger*hez áll csak közel. Updike hallása kitűnő, stílusában izgalmasan keveredik az új-angliai epikus hagyomány a „kozmetopolita” fanyarsággal és iróniával. Sikeres író: *Rabbit, Run* című könyvét magyarul is kiadták, *Nyúlcipő* címen. Mégis, a *Párok* sikere minden ed-

digi Updike-kiugrást felülmúlt. Egy hétre Updike a *Time Magazin* címlapja lett. Minek köszönhette a feltűnést?

Elsősorban a könyv magas sex-hányadosának. A *Párok* Tarboxban, egy kis massachusettsi (Boston környéki) városkában játszódik, szereplői szinte egytől egyig fiatal tudósok és üzletemberek. Státusuk, képzettségük és koruk (30 és 40 év között) nagyjából azonos, s így semmi akadály, hogy a párok barátkozzanak, vacsorákra, „party”-ra hívják meg egymást, a hétvégen együtt golfozzanak, vagy kosárlabdázzanak. De a golfnál és a bridzsnél is érdekesebb az a játék, ami a regény főcselekménye: a párok intrikákkal, kisebb-nagyobb izgalmakkal és gyakori (ideiglenes) partnercserével fűszerezett szerelmi élete. Updike ennek a belterjes, a csömörig variálható és a válóperig feszíthető játéknak a krónikása. De nem csupán annak, hogy ki kivel, mikor és hogyan szerelkezik. Annak is, hogyan bomlik fel egy bizonyos *életforma*: az amerikai kisvárosok puritán vagy patriarchális, de mindenképpen zárt, körülírt és monogám életformája. (Ezt jelképezi a könyv vége felé a tarboxi protestáns templom pusztulása — a templomba villám csap, és felgyújtja.) A *Párok* az átmenet, az átalakulás története, s figyelemreméltó, hogy ez az átmenet, a változás kísérlete éppen azokra az évekre esik, amikor még úgy látszott, Amerika értékkorradalma, a hagyományos amerikai életforma gyors átalakítása nagyobb megrázkódtatások nélkül megoldható — a Kennedy-korszakra.

De ismétlem: a *Párok* főtémája a sex. Roppant téma a modern irodalomban, bár a magyar olvasó csak közvetve, másod- vagy harmadkézből értesül Henry Miller és D. H. Lawrence, vagy akár a könnyebb fajsúlyú Agnar Mykle és J. P. Donleavy ilyen vonatkozású regényeiről. Magyarországon és a magyar irodalomban van „szerelem” és „nemi élet” (az előbbi túlidealizált vagy közhelyes, az utóbbi tudományos vagy áltudományos formában); „sex” nincs. Fordítsuk erotikának? A két fogalom nem fedi egymást; még a főnévből képezett melléknév, a „sexy” sem felel meg teljesen az „erotikus”-nak. A sex a nemi energia minden megnyilvánulását magába foglalja, az egész nemiséget.

Az európai szépirodalomban a sex, tehát férfi és nő szerelmi és nemi kapcsolata rendszerint két megközelítésben jelentkezik, az író nézőpontja lehet *tragikus* vagy *komikus*. A nemi szenvedélyt (ami néha elfedi, illetve magába szívja a szélesebb értelemben vett szerelmet) felfoghatjuk alapjában tragikusan, mint Strindberg, s némely regényeiben Zola és D'Annunzio, vagy komikusan. Az utóbbi szemlélet a Felvilágosodás öröksége: a nemi aktust nem tekinti szertartásnak, vagy misztériumnak, csupán játéknak, testi lehetőségeink derűs, kellemes és szórakoztató kiaknázását látja benne. A tragikus szemlélet hívei vallásnak vagy mágiának látják a szerelmet, a nemi párharcban a teljes birtoklás, a lélek a tét; a komikus szemlélet (talán realistább módon) a testre koncentrál, s bár nem mond le a férfi és nő közötti összhang igényéről, kevésbé fontosnak tartja a lelki tényezőket. A modern szépirodalomban a két szemlélet gyakran keveredik — a sexocentrikus Henry Millernél például a komikus elem dominál, bár a *Baktérítőnek* (*Tropic of Capricorn*) vannak metafizikába hajló s tragikumot szuggáló részei is.

Updike egészében a komikus hagyomány híve. Helyzelleírásai pontosak, szabadszájúsága inkább mulattat, mint megbotránkoztat, jóllehet ami csak az ágyban megtörténhet férfi és nő között (a Kinsey-jelentés szellemében), az Updikenál előfordul. Ettől még írhatna rossz pornográf regényt is. Csakhogy a pornográfia alaptörvénye a gépiesség, az egyénnek fiziológiai reakciókra való gyökeres leredukálása. Updike hőseinek szeretkezése azonban nem gépies, hanem helyzettől és partnertől függően egyénített, sőt, nemegyszer lírai, anélkül, hogy szentimentális lenne. Piet Hanema, a főhős, minden nőt másképp érzékel, s ugyanazt a nőt is esetenként másképp érzékeli, bár a szokás idővel összemossa a különbségeket. Igaz, hogy Updike bőkezű volt Piettel: a *Párokban* feleségén kívül még négy tényleges és több képzeletbeli barátnővel ajándékozta meg.

A *Párok* nem nagy regény. Írója nagyobb feladatokat is könnyűszerrel meg tudna oldani. De kellemes és (nemcsak kamaszoknak) érdekes olvasmány: bizonyos, a magyarban egyelőre még nyomdafestéket alig látott szavak behízselő természetességgel simulnak bele az új-angliai táj leírásába. (Idézni akartam egy jelenetet a könyvből, de nem megy: úgy látszik, vannak még gátlásaim.) Igaz is, Piet Hanema végül is kitör a partnercserék és közös társasjátékok-társas közösködések bűvös köréből, feleségül veszi legizgalmasabb szeretőjét, és elköltözik Tarboxból. Megtalálta a boldogságot? Ne túlozzunk: érdekesebb, magához valóbb partnert talált, olyat, akivel kedvére játszhat 16 éven aluliaknak nem ajánlott társasjátékokat.

Updike új regényének lényege, hogy a párok unatkoznak. Nem fel-tűnően, hanem izlésesen és csendesesen, esetleg állandó televízió-agyfürdőben, de akkor is. Továbbá egy olyan társadalomban élnek, ahol a nemiség a legjobban manipulált árucikkek egyike. Plakátokon és transzparenszen, filmen és nyomtatásban, éjjel és nappal mindenütt jelen a sex. Másrészt a sex, mint igény, tudatosodott az emberekben, különösen a nőkben. (Egy cambridge-i egyetemi előadásban az előadó a női orgazmushoz való jog felismerését mint a női emancipáció fontos fegyvertényét méltatta.) Nyilvánvaló, hogy egy magas életszínvonalat elért társadalom tagjainak sex-igénye is megnövekszik, hogy az élvezet-elv fontossága megnő a hasznosság-elv kárára. Csakhogy mivel ez egy olyan társadalomban történik, ahol a többségnek munkája nem nyújt (az alkotással járó) kielégülést, ahol a rendkívüli szakosodás beszűkíti az emberek testi-szellemi lehetőségeit és érdeklődését, egyszóval a munka nem ad lehetőséget a szexuális energiák természetes szublimációjára, következképp az emberek figyelme szinte rögeszmésen a női testre és a szeretkezés módozataira irányítható. Itt függ össze a sex-manipuláció a társadalom manipulációjával. Akinek fő problémája az erotikus kielés, az élvezet-elv minél hathatósabb megvalósítása (s erre akár képzeletben, akár a valóságban módja is van), az nem csinál forradalmat, nem kezdeményez jelentős társadalmi reformokat. (Pietről például megtudjuk, hogy a koreai háború óta nem érdeklődik a hírek, nem olvas újságot.) Egy bizonyos ponton túl a sex lefegyverez, a társadalmi elnyomás, illetve a *status quo* feltétlen megőrzésének eszközévé válik.

MARCUSE BÍRÁLATA

Marcusét kevesebben olvassák, mint emlegetik; a párizsi „diákforradalom” és a nyugatnémet diákmozgalom zajos tüntetései óta szokás hivatkozni rá, mint a fogyasztói társadalom visszásságait kitergető próféta, újbaloldali guru-ra. Most megjelent egy kis könyv Marcuséről, szerzője Alasdair MacIntyre, az essexi egyetem szociológia professzora. Ugyanebben a sorozatban más szerzők Camus, Fanon, Che Guevara, Lévi-Strauss, Chomsky és mások munkásságát ismertetik és bírálják.

MacIntyre először bemutatja a fiatal Marcusét. Herbert Marcuse Berlinben született, Hegelről írta doktori disszertációját, és 1934 óta él Amerikában. Az angol szerző leelőször arra figyel fel, Marcuse mennyire klasszikusan „német filozófus”, milyen ellenségesen és értetlenül nézi nemcsak a pozitívizmust és az empiricizmust, de a fenomenológiát is, milyen elvont, pontatlan és önkényes elméleteiben. Míg Marx már *A német ideológiában* kigúnyolta Hegel absztrakt bölcsekedését, Marcuse erénynek véli az elvontságot, s a lehetőséget kövctkezetesen a valóság fölé helyezi, bizonyos szempontból fetiszizálja. Ezért indokoltnak látszik MacIntyre véleménye, aki szerint Marcuse nem Marx utáni, hanem még Marx előtti, *baloldali hegelianus kategóriákban* gondolkodik.

Marcuse szerint az ember célja a boldogság; Marx szerint a szabadság. A két cél összeegyeztethetetlen — a szabadság megvalósítása ugyanis állandóan új konfliktusokat teremt az egyén életében, a szabadság nem küszöböli ki a tragikumot. Marcuse utópiája ezt egyszerűen nem veszi számításba. Azt sem, hogy milyen következményei lesznek, lehetnek a „libidó” (a nemi vágy) teljes felszabadításának (ez, ti. a libidó felszabadítása más freudistákkal együtt Marcuse egyik sarkalatos tétele) — mivel Marcusét csak az elmélet érdekli és nem a gyakorlat. Ha megszűnik a „nemi represszió” és vele a monogamitás, mi lesz a családdal? Nem vezet a nemi kapcsolatok kívánt forradalma egy *másfajta* represszióhoz? Minderre Marcuse adós marad a válasszal.

A továbbiakban MacIntyre azt elemzi, mi van Marcuse „represszív tolerancia” elmélete mögött. A német-amerikai filozófus azzal vádolja a nyugati fogyasztói társadalmat, hogy kielégíti, s állandóan fokozza a tömegek nem valódi vagyis álgigényeit. Igen, de ki mondja meg, mik az emberek igazi és mik álgigényei? A filozófusok, vagyis Marcuse. És itt jön a logikai bukfenc: az az állam, amely kielégíti a tömegek (nem valódi) igényeit, uralkodik felettük, tehát totalitáriánus. Marcuse szerint nincs lényeges különbség Hitler Németországa és Johnson Amerikája között! MacIntyre, aki mindeddig higgadan bizonyította, Marcusénak hol nincs igaza, s hogy Marcuse miért *nem* marxista, most dühbe gurul: a fogalmak ilyen egybemosása kísértetiesen idézi a harmincas évek gyakorlatát, amikor a „szociálfasiszták” elleni harc jelszava eltérítette a német tömegeket a nácizmus elleni harctól. Nyilvánvaló, hogy a liberális kapitalizmus nem totalitáriánus, hogy a sajtószabadság nem egyszerűen porhintés, hogy például az angol népjóléti államot újra meg újra meg kell védeni a konzervatívok regresszív intézkedéseitől... A baj MacIntyre szerint nem abban van, hogy a modern állam túl erős és minden-

ható, hanem abban, hogy a véletlenek és taktikai bizonytalankodások olyan helyzetekbe sodorhatják, amelyek kisiklanak ellenőrzése alól. (A klasszikus példa Vietnam: egy háború, amit senki sem akart, de senki sem képes befejezni.)

Azt is megtudjuk, mi a „forradalmian” új Marcuse elméletében. A marxisták mindaddig úgy vélték, a többség diktatúrája a kisebbség fölélt a szocializmus megvalósításának szükséges (de nem elkerülhetetlen) fázisa. Marcuse azonban nem hisz a többségben — a tömegeknek fogalmuk sincs valódi igényeikről. Csupán a forradalmi elit akciója ébresztheti őket rá igazi céljaikra és kívánságaikra. Marcuse a jelenlegi elit uralmának megdöntését és teljesen nyíltan a *kisebbség diktatúráját* javasolja. Itt a forradalmi frázisok mögül kilóg a lóláb — az elmélet önkényessége és antidemokratizmusa. MacIntyre konklúziója: Marcuse azt akarja, hogy más formában, de ismételjük meg a sztalinizmus tapasztalatát. Felülről nem lehet az embereket felszabadítani, hatalmi szóval lehetetlen szabadabb világot teremteni. Eddig még senkinek sem sikerült: Marcusenak se fog.

HAGYOMÁNY ÉS AVANTGARD

Áprily Lajos verseit olvasom. Posztumusz kötete (*Akarsz-e fényt*) nem tartogat különösebb meglepetést Áprily híveinek: az idős költő kései négy sorosai ugyanazokat az erényeket demonstrálják, mint a korábbi gyűjtemények, csak bölcs derűjét, természetesen érlelt harmóniaigényét kezdik ki itt-ott az aggkor árnyékai. De Áprily még roskatagon, félig vakon, betegeskedő dédapóként is ízig-vérig költő, még mindig meg tud hatni egy-egy frissen szedett képpel, nosztalgikus metaforával. Áprilyról elmondhatjuk, hogy versének is, életének is volt *formája*:

„Ázott galyon siró madárka szól,
egy kurta nyártól újra búcsuzol,
tűnődő lelked holtaknál idős,
s fejed felett a szélben zúg az ősz”

Kissé avitt, de kétségtelenül — poézis. Az utolsó, klasszikusan érett sorról Radnótira asszociálok, talán azért, mert ő is szerette rövid verseit ilyen őszi mondatokkal lezárni: „s a fáradt fákra fátylas fény esőz. / Kibomló konttyal jó az édes ősz.” Csakhogy Áprily nemzedéke egykét magányos veterán kivételével már nem él; s van, akiknek Radnóti és Szabó Lőrinc, de még Nagy László és Pilinszky is „konzervatív”. A fiatal költők egy része abból indul ki, hogy minden hagyomány ballaszt, s épp ezért, ha valaki újat akar mondani, valamiféle képzeletbeli nullpontról kell kiindulnia. Aki megvetette a lábát ezen a nullponton, máris „avantgardistának” tételezheti fel magát. S teszi is ezt jó néhány fiatal, függetlenül attól, van-e egy ilyen új avantgardizmusnak akár csak annyi társadalmi létalapja, mint a század elején volt, s van-e értelme a már sokszor eljátszott játékokat újra végigjátszani, meddő kísérleteket még egyszer végigkísérletezni.

A válasz nem lehet egyértelműen elutasító. Magánhasználatra persze, hogy van értelme. Ahogy az ember embrió korában végigmegy a törzsfejlődés minden fokozatán, úgy elképzelhető, hogy embrionális korában a fiatal költő is végigjárja az irodalmi törzsfejlődés egész skáláját, mondjuk, az általános iskolában felszívott Petőfitől egészen Weöres Sándor legújabb kötetéig. Kísérletezhet ilyenkor a költő, pontosabban: kísérleteznie *kell*, tegye hát, de lehetőleg ne a közönség szeme láttára. S ebből a szempontból alig látok különbséget a naiv Petőfi-epigon és a rossz dadaista kezdő között. Az aztán a szerkesztőn múlik, hányat dob vissza, mennyit, s hogyan közöl a nyilvánosságot óhajtó, de azt meg nem érdemlő kéziratok sokaságából.

A magyarországi folyóiratokban persze jóval nagyobb esélye van a közlésre egy harcos népi-nemzeti epigonnak, mint egy botladozó szürrealistának. A vajdasági és a nyugati magyar irodalmi folyóiratokban mintha fordítva lenne. Sohasem tudom eldönteni, a szerkesztő álmosága, engedékenysége vagy ízlésének rendkívül széles skálája tette-e lehetővé az ilyen szövegek közlését:

„az asztalon vizes fejboy
kukorékol toporzékol
fényességes Ephraim bey
szép legyeknek turbékol”

vagy

„Fügák egymást kergető kutyái
Egymást kergető kutyái fügák
Kergető kutyái fügák egymást
Kutyái fügák egymást kergető”

Ami ezeknek a komolynak szánt, de a sületlenség határán mozgó verszetekben feltűnő, az a szöveg értelmetlenségén túl annak végtelen *esetlegessége*. Középiszkolai végzettséggel rendelkező ember minden különösebb megerőltetés nélkül öt perc alatt érdekesebbet tud összehozni. (Tessék kipróbálni!) Továbbá: ezeket a szövegeket elolvassuk és mindjárt el is felejtjük. (Hacsak nem kezdünk tűnődni azon, a második szövegben miért nem fordul elő az „egymást kergetői fügák kutyái” illetve a „kutyái egymást kergető fügák”, mert ebből a négy szóból éppenséggel ezeket is ki lehetne variálni — pontosan ugyanannyi értelme lenne.) Társadalmi szempontból egy Illyés-epigon verse hasznosabb, mint egy ilyen se füle, se farka modernkedő, vagy ha nem is hasznosabb, az olvasó ízlését nem rontja, nem járul hozzá vérnyomásának emelkedéséhez, nem kezd el azon tűnődni, ő bolondult-e meg vagy a szerző. Meggyőződésem, hogy hagyománytalanul nem lehet jó modern verset írni; a hagyományellenes lázadás is a hagyományból indul ki, azt kérdőjelezi meg. Kassáknak is akkor és ott sikerült forradalma, ahol nyelvi-
leg tudta már, mit akar: nemcsak rombolni, hanem valamit folytatni is.

Untat ez a levegőben lógó avantgard, ez az üres, exhibicionista modernkedés, történjen akár Párizsban, akár Újvidéken. Egzaktabb gondol-

kodáshoz szoktam volna angliai tanulóéveim alatt, vagy alkatilag mindig is az óvatos újítkhoz húztam volna? Nem tudom eldönteni. De a múltkoriban a *Híd* egyik kritikusja Brasnyó verseivel kapcsolatban arról írt, a fiatal költőknek (a vajdaságiaknak ez esetben) nem szabadna lemondaniuk a valóságelemek alkalmazásáról. Igaza volt. Nullpontról nem lehet modern költészetet teremteni. Tagadhatjuk a valóságot, de nem lehetünk meg nélküle. S ha a nyelvet, az értelmes közlés lehetőségét tagadjuk, magát az irodalmat vetjük el, tesszük lehetetlenné.

Cambridge, 1970. május—június